

УДК 378.147:808.5

*Кравченко-Дзондза О. Е.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті представлені критерії оцінки професійної компетентності вчителя початкових класів є складовою аналізу проблеми педагогічного професіоналізму. Запропонований підхід не претендує на вичерпну повноту і глибину, але разом з тим створює фундамент для зручної і доступної діагностики професійної компетентності вчителя.

Ключові слова: професійна компетентність, діяльність учителя, підготовка вчителя початкових класів.

Сучасний учитель повинен бути підготовленим до успішної діяльності в умовах динамічних змін як у світі технологій, так і в суспільному житті, ефективно діяти навіть за умови відсутності у власній знанневій базі готових алгоритмів (орієнтовної основи діяльності), тобто бути готовим приймати творчі конструктивні рішення; співвідносити професійну діяльність з перспективами розвитку сфери своєї діяльності та розбудовувати її відповідно до сподівань суспільства, а не для задоволення власних, мінімально необхідних потреб.

Отже, компетентність фахівця початкової школи – це інтегральна властивість особистості, яка характеризує його прагнення і готовність ефективно реалізувати свій особистісний потенціал (знання, вміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної діяльності у певній галузі.

Дослідженню сутності компетентностей учителів та особливостям їх набуття присвячені роботи А. К. Маркової, Н. В. Кузьміної, Н. С. Розова, Я. Лефстеда, Г. Вайлера та ін. Вивченням методики формування певних компонентів професійно-педагогічних компетентностей займались Г. Я. Буш, Д. Шейлз, Н. В. Кулюткін, А. М. Матюшкін, М. Ю. Посталюк, А. А. Вербицький та ін. Потенціальні можливості навчальних дисциплін для формування необхідних якостей особистості фахівця досліджували Ю. К. Бабанський, Н. А. Дмитрієва, О. В. Довженко, Б. А. Душков, Ю. Н. Ємельянов, І. І. Колошина та ін. Педагогічні умови формування окремих компонентів професійно-педагогічних компетентностей досліджували М. В. Кларін, В. В. Горшкова, М. І. Лисіна, В. Я. Ляудіс, Ц. Йотов та ін. Проблеми компетентнісного підходу в галузі середньої освіти активно вивчають українські вчені: В. Г. Кремень, М. І. Шкіль, В. І. Бондар, В. І. Луговий, Н. М. Бібік, О. Л. Овчарук, О. І. Пометун та ін.

Водночас, серед найбільш суттєвих претензій школи до випускників вищих педагогічних навчальних закладів – незадовільний рівень сформованості компетентностей.

У сучасній теорії і практиці педагогічної освіти загалом та підготовки вчителів початкової школи з усією очевидністю виявляються такі суттєві протиріччя:

– між об'єктивними потребами сучасної школи у вчителях із розвиненими спеціальними компетентностями та недостатнім рівнем сформованості їх у випускників педагогічних вищих навчальних закладів;

– між високим потенціалом вищої школи для формування спеціальних компетентностей учителів початкової школи і недоліками в обґрунтуванні та реалізації їх мети, змісту і методик проведення.

Охарактеризована вище ситуація може бути змінена лише за умови неперервного

формування професійних компетентностей. Тому розробка методики і реалізація принципу відображення майбутньої професійної діяльності вчителів початкової школи в навчально-виховному процесі є надзвичайно важливою.

Мета і завдання статті – розробка педагогічної моделі формування професійної компетентності вчителя початкової школи на основі аналізу науково-методичної та психолого-педагогічної літератури, а також практики вищої педагогічної школи.

Продиктований потребами сьогодення високий рівень вимог до освіти молодших школярів може бути реалізований тільки тоді, коли вчитель початкової школи буде високопрофесійним, компетентним фахівцем у своїй галузі. Такий фахівець повинен не тільки сам мати фундаментальну освітню підготовку і володіти професійними знаннями та вміннями, відповідними рівню сучасної психолого-педагогічної науки. Він повинен усвідомлювати значення своєї професійної праці в цілісній системі безперервної освіти, бути професійно мобільним, тобто гнучко реагувати на зміни соціальної ситуації розвитку школярів, опанувати новими психолого-педагогічними вимогами до педагогічного процесу і новими педагогічними технологіями. Це означає, що сучасний учитель початкових класів – це творчий суб'єкт професійної педагогічної діяльності.

Оцінка професійної діяльності педагога в системі початкової освіти може здійснюватися з позиції різних підходів. Виділимо основні:

- вимоги до особистості вчителя як сучасного фахівця в галузі освіти;
- специфічні вимоги до педагога початкових класів як учителя і вихователя дітей молодшого шкільного віку;
- система педагогічної культури вчителя.

З точки зору першого напрямку виділяються дві складові – це компетентність і фундаментальність. Під компетентністю розуміються глибокі професійні знання і загальна ерудиція. Фундаментальність – це глибина знання наукових основ педагогічної діяльності.

Другий напрям, специфічний для початкової школи, включає:

- розуміння місця початкового навчання в системі безперервної освіти (не як “школи грамоти”, а як першого ступеня системи безперервної освітньої діяльності, що супроводжує людину все свідоме життя);
- знання специфічних вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку (конкретність і образність дитячого мислення; нестійкість уваги, велика рухливість, емоційність тощо);
- розуміння значущості роботи з сім'єю і вміння професійно її вести (взаємодія професійного педагога з “непрофесійними сімейними вихователями” індивідуальне та групове спілкування з батьками).

Третій напрям – система педагогічної культури вчителя – складається з п'яти компонентів:

1. Перцептивний компонент – уміння розуміти емоційний стан і мотиви поведінки дітей, здатність до емпатії (співпереживання).
2. Комунікативний компонент – відкритість для спілкування і співпраці з учнями на уроці і в позаурочній діяльності.
3. Конструктивний компонент – організація діяльності дітей і своєї власної діяльності.
4. Інноваційний компонент – потреба в інноваційній діяльності, в оновленні професійного досвіду, педагогічний пошук.
5. Рефлексивний компонент – усвідомлення своєї педагогічної діяльності як головної сфери свого особистісного самовизначення, самооцінка свого професійного розвитку. Професійна компетентність учителя – інтегративна система професійно-значущих особистісних властивостей, отриманих педагогом як у процесі загальної та спеціальної освіти, так і на основі практичного досвіду, що забезпечують високий рівень професійної педагогічної діяльності. Під високим рівнем професійної педагогічної діяльності розуміється її ефективність, відповідна рівню сучасної науки і вимогами сьогодення

дня. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити п'ять критеріїв професійної компетентності вчителя початкових класів:

1. Загальнокультурний критерій.
2. Загальнопрофесійна критерій.
3. Комунікативний критерій.
4. Особистісний критерій.
5. Критерій саморозвитку та самоосвіти.

Прикладом іншого підходу до оцінки професійної підготовленості вчителя початкової школи є розроблена психологами система показників готовності до професійної педагогічної діяльності (Г. І. Вергелес, А. І. Раїв та ін.)

Перший показник – уміння розв'язувати професійно-педагогічні завдання.

Професійно-педагогічні завдання, які постійно розв'язує вчитель у своїй практичній діяльності можуть бути двох видів.

Розв'язування завдань першого виду опирається на загальний рівень освітньої підготовки вчителя, широту і глибину його загальноосвітнього і культурного рівня (наприклад, визначення співвідношення програмного та додаткового матеріалу в змісті уроку, вибір стилю спілкування з дітьми в конкретній ситуації, виділення і врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів у реальному педагогічному впливі тощо).

Розв'язування завдань другого виду передбачає реалізацію його професійних знань та вмінь (наприклад, виявлення причин неуспішності учнів та їх подолання, підготовка і проведення різних форм позакласної виховної роботи, батьківських зборів тощо).

Другий показник професійної готовності вчителя – сформованість основних функцій педагогічної діяльності.

Діагностична та прогностична функції припускають можливість вчителя досить об'єктивно визначити кількісні та якісні характеристики педагогічного процесу та його об'єктів, на підставі чого можна передбачати можливі результати педагогічного впливу та їх наслідки.

Організаторська і конструктивно-проектувальна функції спрямовані на побудову учителем своєї професійної діяльності та діяльності учнів. Вчитель організовує свою власну діяльність, діяльність кожного учня, роботу класу в цілому, допомогу і підтримку батьків учнів. Він постійно визначає цілі, зміст, структуру своїх дій на кожному уроці, в кожній темі відповідно до діагностикою і прогнозом стосовно конкретних умови.

Інформаційна функція полягає у відборі, адаптації і передачі інформації учням у відповідності з конкретними освітніми умовами. Ця функція дозволяє забезпечити засвоєння соціального досвіду наступними поколіннями.

Комунікативна функція передбачає побудову спілкування вчителя з учнями та їх батьками, а також колегами по роботі на основі доброзичливих відносин і професійної спрямованості такого спілкування. Спілкування вчителя повинно оптимально забезпечувати умови для розумового і морального розвитку дітей і вдосконалення власної діяльності вчителя.

Дослідницька функція вчителя спрямована на найбільш повне і адекватне відображення ним обставин педагогічної діяльності, які постійно змінюються. У сучасному педагогічному процесі часто і динамічно змінюється навчальна інформація, учасники навчального процесу, засоби і способи навчання, тому вчитель постійно опиняється в позиції дослідника світу.

Третій показник професійної готовності фахівця в галузі початкової освіти – це сформованість професійно-значущих властивостей особистості.

До таких найбільш значущих властивостей відносять компетентність і здатність до педагогічного спілкування.

Поняття компетентність в даній системі включає:

– володіння змістом навчальних дисциплін (цілеспрямованість і широта володіння інформацією, її відповідність рівню сучасної наука);

– володіння сучасними теоріями навчання (відповідність використовуваних технологій цілям і змісту навчання, а також можливостям учнів і повчального);

– знання обліку реальних факторів, що забезпечують успішність педагогічної діяльності (вікові та індивідуальні особливості учнів, що складають систему відносин, особливості конкретної ситуації тощо).

Здатність до педагогічного спілкування передбачає :

– відповідність змісту і форми викладу матеріалу можливостям і інтересам аудиторії, особистості самого вчителя тощо;

– педагогічну спостережливість і емпатію, які забезпечують адекватність дій в постійно мінливих умовах, встановлення необхідних контактів;

– ступінь відповідності виражальних засобів, які використовуються, особливостям педагогічної ситуації (виразність мови, її темп, інтонація, міміка, пантоміміка тощо).

1. Загальнокультурний критерій. Фахівцю в галузі освітньої діяльності необхідно хорошу загальну освіту, він повинен володіти широкими та глибокими знаннями в різноманітних галузях. Стосовно початкової школи це особливо актуально, оскільки вчитель викладає молодшим школярам кілька різних наукових дисциплін. Таким чином, його загальні пізнання охоплюють галузі мовознавства, літератури та літературознавства, математики, різних розділів природознавства та історії. Часто до цього списку додається образотворче мистецтво і музика, основи фізичної культури, інформатика і навіть іноземну мову. Причому йдеться не про знання змісту навчального предмета, що само собою зрозуміло, а про широту кругозору і можливості глибокого аналізу різноманітних сторін навколишньої дійсності. Вчителю необхідно добре знати культурні та історичні об'єкти свого міста, краю, орієнтуватися в його історії та культурі, бути в курсі культурних подій. Широта кругозору, повнота і тонкість світосприйняття – невід'ємна риса людини культури, яким не може не бути вчитель. Постійне збільшення обсягу інтелектуальної та культурної інформації супроводжується збільшенням числа її джерел: це книги і засоби масової інформації, кіно- та відеопродукція, комп'ютерні освітні програми та Інтернет. Уже в молодшому шкільному віці дитина може виявитися більш поінформованою у деяких галузях знань, ніж вчитель. Тому вчитель змушений постійно поповнювати свою інформованість, спиратися на нові відомості, стежити за культурними та інтелектуальними новинками.

Важливою складовою загальної культури, безсумнівно, можна вважати культуру мови вчителя. Мова для педагога є основним інструментом його професійної діяльності. Такі властивості мови як грамотність, інтонаційна виразність і чіткість у початковій школі забезпечують оптимальні умови для засвоєння дітьми навчального матеріалу. Емоційна насиченість мови не повинна переходити в “розмову на підвищених тонах”, стриманість негативних емоцій у висловлюваннях учителя – це правило, яке не повинно порушуватися. Постійний безконтрольний прояв у мові негативних емоцій у ставленні до дітей говорить про низьку професійну культуру вчителя.

Таким чином, виділяємо три показники професійної компетентності вчителя за загальнокультурним критерієм:

– загальна освіченість і широта кругозору;

– інформованість у галузі культурних новинок;

– культура мови.

2. Загальнопрофесійний критерій. Успішне навчання в початковій школі можливе тільки в тому випадку, якщо вчитель глибоко володіє змістом навчальних предметів на рівні сучасної науки, а також, якщо цей зміст відібрано вчителем у чіткій відповідності з поставленою метою. У початковій школі зміст навчання характеризується специфічними особливостями. З одного боку, воно має відповідати віковим можливостям засвоєння навчального матеріалу дітьми молодшого шкільного віку. З іншого боку, конкретнообразний характер мислення дітей, недостатній розвиток абстрактного мислення і логічного пам'яті, нестійкість уваги не дають їм засвоїти зміст науки в

повному обсязі. Однак дидактична переробка матеріалу не повинна допускати спрощення і спотворення наукових даних. Крім того, неправильне співвідношення абстрактних і конкретних знань може привести до відриву теоретичних знань дітей від їх практичного досвіду (наприклад, знання формулювання правила, але невміння його застосувати, або навпаки неможливість узагальнити конкретні приклади). Все це говорить про те, що вчитель початкової школи повинен не тільки повно і широко, але й гнучко володіти змістом навчального матеріалу.

Учитель повинен добре орієнтуватися у сучасних теоріях і технологіях навчання. Реалізовані учителем технології, методи і прийоми навчально-виховного процесу повинні повністю відповідати цілям педагогічного впливу, можливостям учнів і самого вчителя.

Однією з важливих складових професійної майстерності вчителя можна вважати знання і реальний облік факторів, що забезпечують успішність його діяльності. Це повні і глибокі уявлення про вікові особливості молодшого шкільного віку, вміння виділяти і враховувати індивідуальні особливості дітей, об'єктивна оцінка особливостей сформованої системи відносин між учителем і учнями тощо. Найбільше значення з цієї точки зору має вміння педагога реалізувати наступність початкового навчання та дошкільної ступені освіти. Адже більшість дітей приходять до школи, маючи індивідуальний пізнавальний і емоційний досвід, отриманий в дитячому садку, і від вміння вчителя спертися на цей досвід залежить ефективність навчання. Крім того, вчитель початкових класів повинен мати уявлення про закономірності процесу адаптації дитини до школи, а також уміти діагностувати індивідуальні проблеми цієї адаптації. Без цього педагог не зможе здійснювати компетентний психолого-педагогічний супровід дітей з порушенням протікання адаптаційного періоду [1].

Показниками педагогічної компетентності вчителя за загальнопрофесійним критерієм можна вважати :

- володіння змістом навчальних дисциплін;
- володіння сучасними теоріями та технологіями навчання і виховання;
- знання і реальний облік факторів, що забезпечують успішність педагогічної діяльності.

3. Комунікативний критерій. Професія вчителя належить до групи професій у системі “людина – людина” (Є. О. Климов), тому центральною складовою педагогічної діяльності є спеціально організоване спілкування. Інтерес до світу дитинства, потреба у спілкуванні з дітьми є необхідною передумовою професійного самовизначення вчителя. Ця потреба часто проявляється у прагненні бути наставником малюків, передавати їм необхідний інтелектуальний і моральний досвід, у бажанні опікати і піклуватися про них. Адже дитина молодшого шкільного віку не завжди є самостійною і самодостатньою. Часто вчитель змушений виступати в ролі “мама”, яка завжди прийде на допомогу в скрутну хвилину, підтримає розгубленого малюка, підкаже, як діяти в тій чи іншій ситуації.

Подібне спілкування вимагає від учителя виключної спостережливості і уваги до дітей, вміння чуйно вловлювати емоційний стан учнів, чуйності, відкритості та мобільності реакції на постійно мінливі умови ситуації педагогічного спілкування.

Стиль спілкування вчителя обов'язково повинен бути доброзичливим і тактовним. Постійний прояв негативних емоцій у спілкуванні є ознакою психологічного нездоров'я особистості. А в контексті педагогічної професії відповідальність за такий стиль спілкування зростає подвійно, тому що подібні “комунікативні особливості” спотворюють дитячі душі, невротизують учнів і в кінцевому рахунку різко знижують ефективність навчально-виховного процесу. Необхідна вимогливість до дітей у навчанні та вихованні не передбачає авторитаризму і образи гідності дитини. В основі педагогічного спілкування повинна бути установка вчителя на конструктивну співпрацю і продуктивну комфортну спільну діяльність з дитиною.

Можна виділити три показники професійної компетентності вчителя початкових

класів за комунікативним критерієм:

- потреба у спілкуванні з дітьми, інтерес до дітей молодшого шкільного віку;
- емоційна чуйність, мобільність зворотного зв'язку в спілкуванні;
- доброзичливий і конструктивний стиль спілкування.

4. Особистісний критерій. Якість професійної педагогічної діяльності, як і будь-який інший вид діяльності, багато в чому визначається тими властивостями, якими володіє фахівець. Для успішної праці педагогу необхідно володіти безліччю різноманітних особистісних властивостей і якостей. Можна згрупувати професійно значущі якості педагога за трьома критеріями.

По-перше, професійна педагогічна компетентність може сформуватися тільки на основі професійної спрямованості особистості вчителя. Подібна спрямованість передбачає достатній ступінь соціальної зрілості та громадянської відповідальності, гуманізм, як особистісне властивість, наявність професійних ідеалів, і навіть певний рівень самовідданості вчителя до своєї спеціальності. Адже не секрет, що низький соціальний та економічний статус педагогічної спеціальності в сучасному українському суспільстві є причиною нестачі компетентних педагогів в освітніх установах усіх типів.

По-друге, вчитель повинен володіти цілою групою специфічних для даної професії якостей, таких як організованість (стосовно своєї діяльності та діяльності дітей), ініціативність та інтелектуальна активність, які забезпечують активний розвиток пізнавальної та моральної сфер особистості молодших школярів. Окрім того, вчителю професійно необхідні такі якості як вимогливість і справедливість. При цьому з позиції педагогічної компетентності важливою є гнучкість учителя в поведінці і діяльності, а також креативність, схильність до педагогічної творчості та розвитку творчих здібностей дітей.

По-третє, вчителю необхідно володіти специфічними психофізіологічними властивостями. Професійна праця вчителя важка і, безсумнівно, несе за собою величезне навантаження на нервову систему і психіку педагога. Тому за відсутності стійкості нервової системи, хорошої працездатності і витривалості до психо-емоційного навантаження професійна педагогічна діяльність неможлива. Високий емоційно-вольовий тонус учителя також слугує передумовою його професійної компетентності.

Отже, можна говорити про три показники професійної компетентності вчителя за особистісним критерієм:

- професійна спрямованість особистості: особистісна зрілість і відповідальність, професійні ідеали, відданість обраній професії;
- наявність специфічних професійних властивостей: організованість, ініціативність, вимогливість, справедливість, гнучкість, інтелектуальна активність, креативність;
- наявність специфічних психофізіологічних властивостей: стійкість нервової системи, високий емоційно-вольовий тонус, хороша працездатність і витривалість до психо-емоційного навантаження.

5. Критерій саморозвитку та самоосвіти. Професійний педагогічний потенціал учителя не може бути сформований раз і назавжди. Професійне вдосконалення в процесі накопичення досвіду практичної діяльності повинно здійснюватися на основі критичного і вимогливого ставлення педагога до себе і до своєї роботи. Постійний особистісний та професійний ріст в ідеалі є невід'ємною рисою професіоналізму вчителя [2].

Необхідність саморозвитку та самоосвіти вчителя продиктована також особливостями сучасного соціального досвіду в галузі психолого-педагогічної теорії і практики. Постійне збільшення обсягу професійної інформації, моральна відсталість психолого-педагогічних знань призводить до необхідності систематичного поповнення учителем рівня професійного освіти. Як і більшість фахівців, які працюють у гуманітарній сфері, вчитель початкових класів змушений систематично підвищувати свою кваліфікацію.

Такому самовдосконаленню сприяє і сам об'єкт докладання педагогічних сил -

дитина. Динамічний характер навчально-виховного процесу вимагає від вчителя виключної мобільності, яка підтримується, в тому числі і постійним самоосвітою і саморозвитком педагога.

Ознайомлення з педагогічними інноваціями збагачує діяльність учителя, дозволяє йому відібрати для себе ті підходи, які близькі йому в плані особистісних якостей і можуть реально застосовуватись до конкретної ситуації навчання і виховання школярів. Окрім того, діяльність сучасного вчителя не може зводитися лише до впровадження чужих педагогічних ідей і розробок. Тому компетентний учитель перебуває у постійному педагогічному пошуку і може розглядати свою вчительську роботу як систематичну дослідницьку діяльність в стінах школи.

Показниками професійної компетентності вчителя початкових класів за критерієм саморозвитку та самоосвіти можна вважати:

- самокритичність, вимогливість до себе;
- потреба в оновленні теоретичного і практичного досвіду педагогічної діяльності, схильність до інноваційної діяльності;
- дослідний стиль діяльності [3].

Використана література:

1. Манько Н.Н. Теоретико-методические аспекты формирования технологической компетентности педагога : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н. Н. Манько. – Уфа, 1991. – 20 с.
2. Морозова Т. В. Диагностика успешности учителя / Т. В. Морозова. – М. : Педагогический поиск, 2004. – 160 с.
3. Наволокова Н. П. Практична педагогіка для вчителя / Н. П. Новолокова, В. М. Андреева. – Х. : Основа, 2009. – 120 с.

Кравченко-Дзондза О. Е. Профессиональная компетентность в теории и практике деятельности учителя начальных классов.

В статье представлены критерии оценки профессиональной компетентности учителя начальных классов являются составляющей анализа проблемы педагогического профессионализма. Предложенный подход не претендует на исчерпывающую полноту и глубину, но вместе с тем создает фундамент для удобной и доступной диагностики профессиональной компетентности учителя.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, деятельность учителя, подготовка учителя начальных классов.

Kravchenko-Dzondza O. E. The professional competence in a theory and practice of activity of teacher of initial classes.

In the articles presented criteria of estimation of professional competence of teacher of initial classes are the constituent of analysis of problem of pedagogical professionalism. Offered approach does not apply on exhaustive plenitude and depth, but at the same time creates foundation for comfortable and accessible diagnostics of professional competence of teacher.

Keywords: professional competence, activity of teacher, preparation of teacher of initial classes.